

MUHAMMED B. IDRÎS ES-ŞAFÎ

(150-204 H.)

Şafii mezhebinin öncüsü ve müctehid imamlardan biri.

Hicrî 150/Miladî 767 yılında Filistin'in Gazze sehrinde doğdu. Babası İdris bir iş için Gazze'ye gitmiş, orada iken vefat etmişti. Dedelerinden biri olan Şafii İbn es-Sâib'e nisbeten Şafii olarak bilinir. Soyu Abd-i Menâf'ta Hz. Peygamber'in soyuyla birleşir.

Henüz küçük yaşta iken babasını kaybeder. Fakir bir şekilde yaşayan annesi, oğlunu alıp Mekke'ye gitmeğe karar verir. Mekke'de, daha küçük yaşta kendisini ilme veren İmam Şafii, yedi yaşında Kur'ân-ı Kerim'i; on yaşında da İmam Mâlik'in el-Muvatta' adlı hadis kitabını ezberlemiş ve on bes yaşına geldiğinde, fetva verebilecek bir seviyeye ulaşmıştı.

Bundan sonra yirmi yıla yakın bir süre çölde, Huzeyl kabilesi içinde yaşayarak fasih Arapça'yi ve câhiliye şiirlerini öğrendi. Hatta Asmaî, onun hakkında; "Huzayl'in şiirlerini Kureys'ten Muhammed b. İdris denen bir genç ile düzelttim" demistir. Böylece edip ve Arapçada söz sahibi olmuştur.

Akabinde birçok alimden hadis okudu. Mekke valisinin bir tavsiye mektubu ile Medine'ye gitti. Burada İmam Mâlik'e el-Muvatta adlı eserinin tamamını arzetti. Daha sonra tamamen fıkha yönelerek İmam Mâlik'ten Hicaz fikhini öğrendi. Şafii'nin essiz kavrayış ve üstün zekâsını müşahededen İmam Mâlik, ona şu anlamlı tavsiyede bulundu: "Muhammed! Allah'tan kork, günah'tan sakın; çünkü ben senin büyük bir şahsiyet olacağını ümid ediyorum. Gönlüne Allah'ın koymuş olduğu bu nuru günahla söndürme."

Medine'de Imam Mâlik'ten fıkıh ve hadis ilmi aldı. Süfyan b. Uyeyne'den, Fudayl b. İyâz ve amcası Muhammed b. Sâfi' ve diğerlerinden hadis rivayet etti.

Imam Sâfiî, bu arada çalışmak zorunda olduğu için bir süre Yemen'e gitti. Yemen kâdisi Mus'ab b. Abdullah el-Kuresî orada kendisine resmî bir is bulmustu. Bu arada, Halîfe Hârûn er-Rasîd Hz. Ali taraftarlarının bir harekâtından korkuyordu. Yemen tarafından yakalanıp getirilen Siîler arasında -Siî olmadığı halde- Sâfiî de Medîne'de Halîfe'nin huzuruna çıkarıldı. Suçsuzluğu anlaşıncı Halife onu serbest bıraktı ve maddî yardımda bulundu. Sonra H.183 ve 195'te Bağdat'a gitti. Orada Muhammed b. Hasan es-Seybânî'den Irak fakihlerinin kitaplarını okudu. Onunla fikir alış verisinde bulundu.

Imam Sâfiî bundan sonra H. 187'de Mekke'de ve 195'te Bağdat'ta Imam Ahmed b. Hanbel (Ö. 241/855) ile buluştu. Ondan Hanbelî fikhini ve usulünü, Kur'an'ın nâsih ve mensuhunu öğrendi. Bağdat'ta onun eski mezhebinin esaslarını ihtiva eden "el-Hucce" adlı eserini yazdı. Sonra H. 200'de görüşlerinin en çok yaygınlaşacağı Misir'a gitti. 204/819'da Receb'in son cuma günü Misir'da vefat etti ve orada defnedildi (el-Hudârî, Tarihu't-Tesrî'i'l-İslâmî, Kahire 1358/1939, s. 254 vd.; Muhammed Ebû Zehra, Usulü'l-Fikh, Kahire, t.y., s.12 vd.; ez-Zühaylî, el-Fikhu'l İslâmî ve Edilletüh, Dimask 1405/1985, I, 35, 36; Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslâm Hukuku, İstanbul 1983, 9, 78 vd).

Imam Şâfiî'nin "er-Risâle" adlı eseri fıkıh usulünde ilk kaleme alınan usul kitabıdır. Hanefilerde, usul müctehid imamlar devrinde yazılı bir eser haline getirilmemiş daha sonra fûrûdan hareket edilerek usûl kaideleri belirlenmiştir. Imam Sâfiî, isin başında er-Risâle'yi yazarak sonraki Sâfiî bilginlerini bu külfetten kurtarmıştır. Imam Şâfiî'nin "el-Ümm" adlı eseri ise Misir'da mezhep görüşlerini kapsayan bir fıkıh eseridir.

Onun ilmî ve edebî şahsiyeti yanında, takvâsi, olgun karakteri ve güzel ahlâkı da zikredilmesi gereken hususlardandır. Kendisine Siffin meselesi, sorulunca su anlamli cevabi vermisti: "Ömer b. Abdülazîz'e Siffin'da ölenler sorulunca o; "Allah'in elimi bulasmaktan koruduğu kanlardır" demisti. Simdi ben de dilimi bu kana bulastirmek istemiyorum."

Öğrencileri onun hakkında, "Şafii Hz'leri bir âyeti tefsir etmeye başlayınca, sanki o âyetin indirilmesini görmüş gibi büyük bir vukufle konuşurdu" derler.

Imam Sâfiî, müstakil mutlak müctehid idi. Hicazlılar'ın ve Iraklıların fikhini kendinde toplamı. Ahmed b. Hanbel onun için; "Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetinde insanların en fakîhi idi"; "Eli hokka ve kalem tutup da, boynunda Sâfiî'nin minneti olmayan kimse yoktur" demistir. Tasköprülüzâde, Miftahu's-Saâde'sinde onun için söyle der: "Ehli fikh usûl, hadîs, dil ve nahiv âlimleri, Imam Sâfiî'nin; emânet, adâlet ve zühdünde, vera, takvâ ve cömertliğinde, güzel ahlâkında, kıymetinin yüceliginde birleşmiştir. Onu gerektiği şekilde anlatmak zordur" (ez-Zühaylî, a.g.e., I, 26).

Sâfiî mezhebinin usûlü kitap, Sünnet, icma ve kiyasa dayanmaktadır.

Hanefî ve Mâlikîlerin kabul ettiği istihsanla ameli terketti ve "istihsani kullanan kendisi seriat koymuştur" görüşünü ileri sürdü. Istihsani geçersiz kılmak ve tenkid etmek için "İbtalü'l-Istihsân" isimli risâlesini kaleme almıştır (bk. "Istihsan" mad.).

Imam Sâfiî, râvisi sikâ, zabt ve hadis muttasıl olunca âhâd haberle amel etmenin gerekli olduğunu savunur. O, Imam Mâlik'in sart kostugu gibi, âhâd haberin amelle desteklenmesini, Irak ekolünün gerekli gördüğü râvinin fakih ve ameli haber-i vâhide uygun olma gibi şartları aramaz (Ebû Zehra, a.g.e., s.i2 vd.). O'nun haberi vâhidin delil olmasıyla ilgili, dayandığı çeşitli deliller vardır. Bunlardan birinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in söyle buyurduğunu rivayet eder: "Benim sözümü dinleyip belleyerek ezberleyen ve olduğu gibi baskasına duyuran kimsenin Allah yüzünü agartsin. Bazen fikh hâmile, fakih olmayana nakleder, iceleri de kendisinden daha fakih olan kimseye nakleder..." (Ebû Dâvud, İlm, i0; Tirmizî, İlm, 7; İbn Mâce, Mukaddime, i8). Bu hadisi aktardıktan sonra Imam Sâfiî görüşünü söyle açıklar: "Madem ki Hz. Peygamber, sözlerini dinleyip bellemege ve onları baskalarına duyurmaya davet etmiştir. Bunu yerine getiren kimse ister bir kişi olsun, ister cemaat olsun, O'nun davetine icabet etmiş sayılır. Hz. Peygamber'den rivayet eden kimse bir kişi de olsa güvenilir ve âdil olmak şartıyla rivayeti makbuldür."

Diğer yandan Imam Sâfiî istihsani ve Mâlikîlerin mesâlih-i mürsele delilini reddederken, kendisi bunlara benzer "istidlâl" adını verdiği bir aklî delil kullanır.

Sâfiîlerde, çeşitli konularda fetvâ, Imam Sâfiî'nin yeni mezhebine göredir, Imam Şafii, eski mezhebini temsil eden el-Hucce'den dönmüş ve; "Onu benden rivayet edene hakkımı helâl etmiyorum" demistir. Ancak on yedi kadar meselede eskiye göre fetva verilmiştir. Meselâ; eski görüşü, muarizi olmayan bir hadisle desteklenirse onunla fetva verilir. Onun söyle dediği nakledilir: "Hadis sahih olunca, o benim görüşümdür. Benim böyle bir hadisle çelisen sözümü

de duvara çarpın".

Imam Sâfiî Hicaz, Irak, Misir ve diğer İslam beldelerinde çeşitli talebeler yetistirmiştir. Yeni mezhebini Sâfiî'den alan Mısırlı bes öğrencisi sunlardır:

i) Ebû Ya'kub Yûsuf b. Yahyâ el-Büveydî (Ö. H. 231). Halîfe Me'mun'un çıkardığı "Halku'l-Kur'an" fitnesi yüzünden Bağdat'ta bir süre hapsedildi (bk. "Halku'l-Kur'an" mad.). Sâfiî, onu ders halkasına vekil olarak bırakmıştır. Sâfiî'nin sözlerinden derlediği ünlü bir özet eseri vardır.

2) Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (Ö. H. 266): Sâfiî mezhebine göre yazılmış çeşitli eserleri vardır. Mebsût adı verilen "el-Muhtasaru'l Kebîr" ve "el-Muhtasaru's-Sagîr" bunlardandır. Irak, Sam ve Horasan'dan pek çok ilim talibi ondan yararlanmıştır.

3) Ebû Muhammed er-Rabî b. Süleyman b. Abdilcebbâr el-Murâdî (Ö.H. 270): Imam Sâfiî'nin kitaplarının ravisidir. Amr b. el-Âs Câmîinde (Fustat Câmii) müezzindi. Şafii'nin er-Risâle, el-Ümm ve diğer kitapları, el-Murâdî kanalıyla bize ulaşmıştır.

4) Harmele b. Yahya b. Harmele (Ö.H. 266): Imam Sâfiî'den er-Rabî'nin rivayet etmediği kitapları nakletti. Kitabü's-Surût, Kitabü's-Sünen, Kitabü'n-Nikâh ve Kitâbü'l-Ibil ve'l-Ganem ve Sifatühâ ve Esnânühâ bunlar arasında sayılabilir.

5) Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (Ö.H. 268): Imam Mâlik'in de öğrencilerinden idi. Mısırlılar onu diğer fakihlerden üstün kabul ediyordu. Daha sonra Sâfiî'nin görüşlerini bırakarak Imam Mâlik'in ictihadlarıyla amel etmeye başladı.

Sâfiî'nin mezhebi; Misir, Güney Arabistan, Doğu Afrika, Doğu Anadolu, Seylan, Endonezya, Cava, Filipinler, Malaya, Mâveraü'n-Nehir ve Horasan gibi yerlerde yayılmıştır (ez-Zühaylî, a.g.e., I, 37 vd.; Hamdi Döndüren, a.g.e., s. 78 vd.).

İmam Sâfiî İctihad'da izlediği usûl:

Delillerden hüküm çıkarma ve ictihad'ta izlediği usul "İhtilâf'l-Hadis", "Cimâu'l-İlm" ve "er-Risâle" isimli eserlerinin çeşitli yerlerinde açıklamıştır. Özetle söyle der: "Kitap ve ihtilafsız mütevatir sünnetle hükmolunur. Bu hüküm için "görünüşte ve gerçekte (zahir ve batında) hak ile hükmettik" deriz. zerinde ittifak edilmeyen ve âhâd yoldan gelen sünnetle hükmolunur. Bunun için, "görünüşte hak ile hükmettik", deriz. Fakat "gerçekte..." diyemeyiz. Çünkü hadisi rivayet eden yanılmis olabilir. İcma, daha sonra da kıyas ile hükmederiz. Bu, ondan da zayıftır, fakat zaruret bulunduğu yerde kullanılır. Çünkü haber varken kıyasi kullanmak helal degildir. Nitekim teyemmüm de, seferde su bulunmayınca temizliği sağlar, fakat su bulununca teyemmüm bozulur (es-Şafii, er-Risâle, s. 512, 599, 600).

Şafii, Kitap ve Sünnet'in te'vile muhtaç kısımlarını doğru tevil etmek için Arapçanın, yapılan te'vile müsait bulunmasını ve Kitap, Sünnet ve İcma kaynaklarında, anlaşılan manâyi takviye eden bir delilin bulunmasını şart kosar. Te'vilini de bu doğrultuda yapar. Sünnete göre hüküm vermesi için, mütevatir olmayan hadiste sika, doğru, ne dedigini ve hadisin anlamını degistirecek sözleri bilen; hadisin anlamını tam olarak bilmiyorsa, onu manâ yoluyla degil, asil lafızlarıyla rivayet eden; rivayetini hifzetmiş, kitabını muhafaza etmiş, sika ravilere muhalefetten uzak ve hadisin ilk kaynağına kadar aynı şartları taşıyan raviler tarafından rivayet edilmiş bulunması şartını arar.

İstihşani, mesnedsiz, keyfî hüküm olarak anladığı için reddeden İmam Şafii, rey ictihadını kıyastan ibaret kabul etmiş, kıyasi da delâlet yoluyla ilahî beyan çeşitlerinden biri saymıştır. Hakkında nass bulunan meselenin illeti ile nass bulunmayan meselenin illeti aynı olursa, yapılan kıyasta ihtilaf edilmez. Ancak, asil mesele ile nass bulunmayan fer'î meselenin illeti aynı olmayıp benzer olursa, bu konuda yapılan kıyasta ihtilaf olur ve farklı hükümlere varılır.

İmam Şafii'nin ictihad ve taklid konusundaki su sözleri kayda değer: "Delilsiz ve hüccetsiz olarak bilgi toplayan kimse gece karanlığında odun toplayana benzer; topladığı bir arkalık odunu yüklenirken bunun içinde kendisini sokacak bir yılanın bulunduğunu bilmez."; "Sahih hadis bulununca benim mezhebim odur."; "Kiblenin hangi yönde olduğunu kestiren bir kimsenin bir baskasını taklid etmesi nasıl uygun olmazsa, mükellefin dininde, çağdasi olan bir kimseyi taklit etmesi de öyle uygun degildir."e

İctihadına örnek:

"Cuma günü yıkanmak vaciptir" hâdisini rivayet ettikten sonra Şafii, söyle der: "Hadiste geçen "vacip" ifadesinin "baskasına caiz değil, ahlaken gerekli, temizlik ve pis kokunun giderilmesi için tercih edilmeli." gibi manâya ihtimali vardır. Kur'an, abdesti abdestsiz olanlara; gusl, cnplere tahsis ettiği göz önüne alınırsa, bu son manâ en uygun olanıdır. Şafii burada te'vil ve anlayış ichtihadi yapmıştır.

İmam Şafii, annenin çocuğu emzireceğini, babanın da yiyecek ve giyeceğini temin etmesinin, süt anne tutulursa bunun da emzirme ücretini ödemesinin gerektiğini belirten el-Bakara 2/233. ayeti ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hind'e, Ebu Süfyan'ın malından kendisi ve çocuğu için yetecek kadar mali habersiz olarak alabileceğini ifade eden hadisini naklettikten sonra; babadan olması nedeniyle, çocuğun emzirilme ve beslenme külfetinin babaya ait olduğu hükmünü çıkarır. Daha sonra da bu hükümden hareketle kıyas yaparak evlâdın da babaya bakması gerektiği hükmüne varır.o

İctihadla kıyasi aynı anlamda kullanan İmam Şafii, yalancı şahidlikle bir kimsenin esini üç talakla boşadığını iddia ederek hâkimin esleri ayırmasına sebep olanların yalancılıkları anlaşıncı, magdura esinin mehri mislini vermeye mecbur kilinmesi ichtihadında olduğu gibi, maslahat-i mürsele delilini de kullanır.

Hikmetli sözleri ve siirlerini ihtiva eden bir Dîvân'ın sahibi olan İmam Sâfiî, edebî yönüyle de essiz bir şahsiyet sayılır. Aşağıdaki dörtlük ona aittir.

"Hafızamın bozuklugunu (hocam) Vekî'e şikayet ettim.

Bana günahları terketmemi tavsiye etti.

Ve bana sunu bildirdi ki; ilim bir nurdur

Ve Allah'ın bu nuru âsilere verilmez. "

Mehmed Emin AY

Kaynak: Sâmil İslam Ansiklopedisi, Cilt: 4